



УДК [738+643.557](477-25)"1944/1987"

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2022.03.585>

## ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА ЗАКРИТТЯ КИЇВСЬКОЇ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ МАЙСТЕРНІ ХУДОЖНЬОЇ КЕРАМІКИ (1944—1987 РР.)

Алеся СКОРОМНА

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-8961-4524>

аспірантка,

Національна академія образотворчого  
мистецтва і архітектури,

кафедра теорії та історії мистецтва,

вул. Вознесенський узвіз, 20, 04053, м. Київ, Україна,

e-mail: [dolzhenko2012@gmail.com](mailto:dolzhenko2012@gmail.com)

*Мета* статті — на основі дослідження архівних матеріалів систематизувати й проаналізувати передумови виникнення та закриття одного з провідних закладів України — київської Експериментальної майстерні художньої кераміки. З'ясовано, що Експериментальна майстерня розпочала свою діяльність у 1944 році та закінчила фактичне існування у 1987 р. (*хронологічні межі дослідження*). Передумовою створення майстерні стала необхідність збагачення інтер'єрів й екстер'єрів архітектурних споруд і ансамблів зруйнованого війною Києва художньою керамопластикою та осучаснення її декоративних можливостей. Таким чином ця тема стала особливо актуальною в наш час.

Отож об'єкт дослідження — київська Експериментальна майстерня художньої кераміки, а предмет — архівні матеріали, які проливають світло на розкриття теми.

Методологічною основою дослідження є принцип історизму у поєднанні з елементами структурно-функціонального аналізу та використання основних методів етнологічної науки: архівування, інтерв'ювання, типологічного, комплексного та ретроспективного аналізу, наукового опису, порівняльних аналогій, класифікації, типологічного аналізу, інтерпретації, історичної реконструкції тощо.

Наукова новизна. Введено до наукового обігу нові відомості про діяльність майстерні, її керівників, та визначено основні дати відкриття та закриття досліджуваного закладу.

**Ключові слова:** Україна, ХХ ст., П. Мусієнко, Н. Федорова, Н. Крутенко, Експериментальна майстерня, керамопластика, поливи, історія створення та закриття закладу.

Alesia SKOROMNA

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-8961-4524>

Ph D student of the Department of Theory  
and History of Art,

National Academy of Fine Arts and Architecture,

20, Voznesensky Descent St., 04053, Kyiv, Ukraine,

e-mail: [dolzhenko2012@gmail.com](mailto:dolzhenko2012@gmail.com)

## HISTORY OF CREATION AND CLOSURE OF THE KYIV EXPERIMENTAL WORKSHOP OF ART CERAMICS (1944—1987)

The article, based on the study of archival materials, systematizes and analyzes the preconditions for the emergence and closure of one of the leading institutions in Ukraine — the Kyiv Experimental Workshop of Art Ceramics.

It was found that the Experimental Workshop began its activities in 1944 and ended its actual existence in 1987 (chronological boundaries of the study). The precondition for the creation of the workshop was the need to enrich the interiors and exteriors of architectural structures and ensembles of the war-torn Kyiv with artistic ceramics and modernize its decorative possibilities. Thus, this topic has become especially relevant in our time.

So the object of research is the Kyiv Experimental Workshop of Art Ceramics, and the subject is archival materials that shed light on the topic.

The methodological basis of the study is the principle of historicism in combination with elements of structural and functional analysis and use of basic methods of ethnological science: archiving, interviewing, typological, comprehensive and retrospective analysis, scientific description, comparative analogies, classification, typological analysis, interpretation, historical reconstruction, etc.

The methodology involves recourse to the factual method — the analysis of archival documents of N. Fedorova and P. Musiienko. An integral part of this investigation were interviews with N. Krutenko, O. Hrudzynska, H. Sevruck, which made it possible to record new facts about the workshop.

Scientific novelty. Introduced into scientific circulation of the new information's about the workshop, its leaders, and the main date of opening and closing of the researched institution was determined.

**Keywords:** Ukraine, 20th century, P. Musiienko, N. Fedorova, N. Krutenko, Experimental workshop, ceramoplastics, glaze, history of creation and closing of the institution.

**Вступ.** Одним з важливих етапів дослідження київської Експериментальної майстерні художньої кераміки є її історія заснування та закриття. Наявний незначний обсяг інформації в літературних джерелах не дає змоги зробити певні висновки щодо цієї установи. Вирішення питання спростили архівні документи керівників мистецького осередку — художника-технолога Ніни Федорової та мистецтвознавця Пантелеймона Мусієнка. Інтерв'ю з мистецтвознавицею, художницею Наталією Крутенко, яка працювала в майстерні з 1981—1986 рр., також допомогли поновити картину тодішніх подій та визначитись із роками закриття установи. Відтворення та узагальнення накопичених фактів значною мірою сприяло поновленню окремих сторінок історії зазначеного керамічного осередку. Тим більше, що дотепер це питання в наукових колах не висвітлювалось.

*Аналіз досліджень.* Історичні відомості щодо відкриття та закриття Експериментальної майстерні в друкованих працях є вкрай стислими. Понад півстоліття тому до цієї теми звертався В. Щербак, який наголосив, що керамічна майстерня декілька разів підпорядковувалась різним установам: у 1956 р. — Академії будівництва та архітектури УРСР, 1963 р. — Київському зональному науково-дослідному інституту експериментального проектування Держбуду СРСР (КиївЗНДІ-ЕП), але принцип роботи майстерні залишався в основному незмінним [1, с. 35]. Деякі відомості з історії закладу та її творчого колективу висвітлені у публікаціях Н. Крутенко, Н. Федорової, Л. Сержант, І. Бекетової, С. Москаленко [2, с. 171—173; 3, с. 343, 348—352; 4, с. 153—162; 5, с. 347—357; 6, с. 195—215]. Значну увагу вивченню історії гончарні приділяла мистецтвознавиця Н. Крутенко. В одній із публікацій вона зазначила, що ідея відкриття гончарного осередку у 1944 р. належала П. Мусієнко, аби допомагати архітекторам, які відбудовуватимуть місто [7, с. 13]. З. Чегусова зазначила, що П. Мусієнко своєю чергою підтримали Президент ААУ В. Заболотний та віце-президент О. Альошин [8, с. 209—210]. Дослідники З. Чегусова та І. Бекетова схилиються до думки, що передумовою створення керамічної майстерні стала необхідність відбудови зруйнованого війною Києва й створення нового архітектурно-художнього образу міста, а також повернення до комплексного ансамб-

левого рішення споруд, а саме використання кераміки для житлових та громадських будівель [8, с. 209; 9, с. 109]. О. Голубець підкреслив, що наприкінці 1980-х років кількість державних замовлень на доволі коштовну декоративну кераміку для архітектурних об'єктів скоротилась, занепали системи Художнього фонду СХУРСР, закрилась «Софійська гончарня» тощо [10, с. 381].

Розглянута література частково розкрила передумови відкриття Експериментальної майстерні, проте залишилося відкритим питанням історії закриття установи.

*Мета статті* — на основі дослідження архівних матеріалів систематизувати й проаналізувати передумови виникнення та закриття одного з провідних закладів України — київської Експериментальної майстерні художньої кераміки.

**Основна частина.** Післявоєнний період в розвитку кераміки України став одним з показових в області архітектурно-художньої, декоративної та скульптурної керамопластики. П. Мусієнко в рукописних матеріалах занотував: «Йшов 1944 рік. Війна ще не закінчилась. Фронт радянських армій з боями посувався далеко на захід. Київ загоював рани причинені окупантами. Будинки як і люди вимагали лікування. Хрещатик лежав у руїнах. На вулицях міста з'явився загін солдатів і офіцерів в сірих шинелях і стьобаних ватниках. Замість автоматів вони тримали в руках альбоми, рулетки, обмірні лінійки. Це архітектори, інженери та майстри будівельники» [6, с. 196; 11, арк. 1]. М. Хрущов на нараді архітекторів у Раднаркомі, за словами П. Мусієнка, наголосив на необхідності збагачення архітектури керамікою. Також зазначив, що українські заводи до війни в основному виготовляли цеглу, черепицю, облицювальну плитку, але не створювали архітектурно-художню кераміку [12, арк. 1].

Творчий напрямок архітектури і масштаби будівництва деякою мірою вплинули на розвиток художньої кераміки. Нове будівництво типових житлових і за індивідуальними проектами будинків, а також комплексна забудова районів, ансамблів вулиць, організація внутрішнього оформлення помешкань виявили потребу організувати науково обґрунтоване проектування та виготовлення меблів, тканин, посуду, освітлювальних приладів [13, арк. 49]. Мистецтвознавиця Н. Крутенко пригадала, що вірогідно

ідею використання та виготовлення кераміки П. Мусієнко обмірковував з дружиною Н. Федоровою і виніс це питання на обговорення [14]. Слід зауважити, що «За ухвалою ЦК Комуністичної партії та Ради міністрів СРСР у Києві була організована Академія архітектури. В стінах Академії виникла ідея застосовувати кераміку у післявоєнному будівництві. За кераміку висловились головний архітектор міста О. Власов і Президент Академії В. Заболотний» [11, арк. 1]. У 1944 р. при Академії архітектури УРСР організували дослідно виробничі майстерні: мебльову, текстильну та керамічну, для апробації зразків виробів та впровадження їх в асортимент фабрик і заводів [13, арк. 49].

Архівні документи засвідчують, що «Після гарячих суперечок П. Мусієнку доручили організувати Експериментальну майстерню архітектурно-художньої кераміки» [11, арк. 2]; «Український філіал Академії архітектури з перших днів своєї діяльності поставив питання про необхідність участі архітекторів у проектуванні та виробництві облицювальних матеріалів. При філіалі Академії архітектури в серпні 1944 р. організована науково-експериментальна майстерня архітектурної кераміки» [12, арк. 1]. Її відкриття підтримали архітектор, перший Президент Академії архітектури України В. Заболотний та віцепрезидент О. Альошин [8, с. 209—210]. 22 серпня 1944 р. П. Мусієнка призначено старшим інженером творчої майстерні Академії архітектури УРСР (український філіал) [15, арк. 1]. А вже через тиждень — з 1 вересня 1944 р. його було переведено на посаду керівника виробництва художніх майстерень [16, арк. 7 зв.—8].

З осені 1944 р. в майстерні розпочалися підготовчі роботи, завезення устаткування. За спогадами О. Гудзинської, на той час в приміщенні вже стояли дров'яна пічка, глином'ялка, барабанно-кульовий млин (німецьке обладнання, для перемолу глини), а пізніше Д. Головка зробив ще одну піч [3, с. 342; 17]. Як зазначено в тогочасних документах: «Майстерня поживала ділові зв'язки з заводами: Київським «Керамік», Слов'янським, Роменським та іншими» [12, арк. 1].

Основне спрямування Експериментальної майстерні, як вважав П. Мусієнко, визначили створені 1945 р. спеціальні художні лабораторії на заводах «Укрголовфарфорфаянсу». Завдяки їх розробкам за-

води виготовляли посуд, столові і чайні сервізи, малу скульптуру. Тому заснована на кілька місяців раніше майстерня на чолі з П. Мусієнком, враховуючи це, головним напрямом своєї діяльності обирає переважно декоративну й архітектурну керамопластику спеціального призначення, а до завдань архітекторів і художників входив пошук різних форм побутового і декоративного посуду та оздоблення ним сучасних інтер'єрів [13, арк. 50].

Отже, зовсім не випадково Експериментальна майстерня художньої кераміки на початку свого існування підпорядковувалась науково-дослідному Інституту архітектури споруд Академії архітектури УРСР, яку в 1956 р. реорганізували в Академію будівництва і архітектури УРСР. Заклад розпочав діяльність на підвір'ї Національного заповідника «Софії Київської», за Митрополічим будинком у приміщеннях колишніх каретних служб (тоді це були гаражі) [6, с. 197; 18]. Місце розташування визначило неофіційну добре знану назву закладу — «Софійська гончарня (керамічна, майстерня)» або «Майстерня Н. Федорової»<sup>1</sup> [4, с. 153; 9, с. 109]. Після ліквідації Академії будівництва і архітектури УРСР «гончарню» у 1963 р. перевели до Київського зонального науково-дослідного інституту експериментального проектування (КИЇВЗНДІ-ЕП), де вона отримала нову назву — «Лабораторія архітектурно-художньої кераміки ПАТ КИЇВЗНДІЕП» [20, арк. 10].

Експериментальний заклад у повоєнні роки мав певні задачі у своїй роботі, наприклад: застосування надполив'яного живопису (з матовою та глянцевою поверхнею) для оздоблення керамопластики; розширення можливостей вживання цієї техніки у монументальних творах здебільшого в інтер'єрі (панно, вставки, плафони, панелі, фризи, безшовне облицювання тощо); конкретні способи роботи над стінним живописом великого формату по облицюванню тощо; новий спосіб отримання матового керамічного живопису мав заповнити прогалини в науковій літературі [21, арк. 5—6].

Вивчення керамічного живопису проводили у двох напрямках: з матовою та глянцевою поверхнею. Для дослідження використали світлий пористий черепок облицювальних плит київського заводу «Керамік»,

<sup>1</sup> Галина Севрук підкреслила, що це «домашня» назва [19].

глазуровані для звичайного полив'яного живопису, неполив'яного для живопису з матовою поверхнею. Також застосували плити з дрібношамотних світловипалених мас виробництва керамічної майстерні Академії архітектури УРСР. Як барвники використовували надглазурні фарби Київського кераміко-художнього заводу «Укрфарфортрест», ця палітра фарб виявилася цілком придатною для отримання найтоншого шару живопису, які витримали всі випробування на морозостійкість [21, арк. 5—6].

Через рік роботи майстерні П. Мусієнко зазначав: «В колі архітекторів і художників виникла ідея про творчу співдружність архітекторів з майстрами народного мистецтва і художниками. Цю думку підказало саме життя, бажання посилити народність радянського монументального мистецтва» [11, арк. 3]. Так у 1946 р. першим розпочав творити в мистецькому осередку народний майстер О. Железняк, з яким Н. Федорова працювала на Київському експериментальному кераміко-художньому заводі. Він тісно співробітничав з архітекторами, моделював капітелі колон, архітектурні вставки, балясини для огорожі балконів. У вільний час охоче ліпив глиняні народні іграшки [3, с. 349—350; 11, арк. 3].

На підставі архівних документів відзначимо, що основним спрямуванням майстерні стало творче взаємозбагачення, синтез різних видів мистецтв, звернення до спадщини народного мистецтва, сучасні підходи в декоруванні кераміки, а також традиція працювати з народними гончарями та професійними художниками, яка своїм корінням йде до Межигір'я та лаврської школи народних майстрів (Експериментальні майстерні, організовані при Київському державному музеї українського народного декоративного мистецтва на території Києво-Печерської лаври) [3, с. 346—348]. Це узгоджується з трьома основними принципами в роботі майстерні, які виділено І. Бекетовою: орієнтація на традиції української народної керамопластики, новаторський підхід до виробів у їх застосуванні, творча співпраця народних гончарів, художників-професіоналів, технолога та архітектора [9, с. 109].

Однак від самого початку заснування у роботі майстерні були й труднощі, що, врешті-решт, призвело до зміни її керівництва. За спогадами О. Грудзинської, П. Мусієнко захоплювався вивченням українського мистецтва та приділяв значну увагу

написанню наукових праць [17]. Також в одному з листів (10 грудня, 1945 р.) він просив В. Заболотного звільнити його з роботи в Академії архітектури, — внаслідок великого завантаження роботою на посаді голови секції Спілки радянських художників (у зв'язку з підготовкою виставки 1946 р. та персональної виставки). Далі мистецтвознавець жаліється, що «по наказу я, фактично, був недопущений до керівництва майстернею (тепер лабораторією), яку з Вашого доручення сам організував, отже тим самим уцімлений матеріально і морально...» [22, арк. 149]. Упродовж 1945 р. він неодноразово просив дозволу поставити устаткування в майстерню і завезти різні матеріали, але йому відмовляли навіть в тих речах, які було дозволено президією Академії. Наприкінці листа П. Мусієнко пише: «Сила різних фактів приводить мене до висновку, що в Інституті будівельних матеріалів художньо-архітектурна кераміка не може нормально розвиватись і я там не потрібний» [22, арк. 149].

Невдовзі, 10 серпня 1946 р., П. Мусієнка перевели на посаду в. о. керівника сектору народної творчості Інституту художньої промисловості [16, арк. 8 зв.—9]. 1946 р. на посаду керівника Експериментальної майстерні художньої кераміки, відповідно до особистого листа трудової діяльності, було призначено знану технологію кераміки Н. Федорову, випускницю Межигірського художньо-керамічного технікуму, дружину П. Мусієнка, яка ці два роки працювала разом з чоловіком [23, арк. 1 зв.]. Саме за її керівництва склад майстерні поступово розширювався штатними співробітниками, серед яких: О. Грудзинська, Г. Шарай, Ф. Олексієнко, Г. Севрук, С. Кацімон, Я. Падалка, Л. Мешкова, О. Лобов, Р. Батечко, М. Маринченко, В. Орлов, А. Масехіна, Л. Тараховська, Н. Крутенко, Г. Гура. В закладі творили й позаштатні мистці, зокрема скульпторки Н. Гаркуша й І. Коломієць, художники С. Отрошенко та Т. Яблонська. Відвідували майстерню художник В. Щербина й народні майстри І. Гончар, Д. Головки, Н. Пошивайло, скульптор І. Кавалерідзе, кінорежисер С. Параджанов, поет М. Рильський, письменник М. Стельмах, директор Пушкінського заповідника в Михайлівському С. Гейченко та ін. [7, с. 13]. Творчо співпрацювали майстри з провідними архітекторами України — А. Добровольським,

В. Єлізаровим, М. Коломійцем, Б. Ведерніковим, Н. Манучаровою, Ю. Кисличенко, П. Альошиним, М. Гречиною, Н. Чмутіною, Я. Красним, В. Дзугаєвим, І. Криксуною, Л. Синькевичем, М. Катерногою та Я. Ковбасою тощо.

Колектив Експериментальної майстерні став одним з провідних закладів України, зокрема Києва. Професійні художники та народні майстри проводили реконструкцію керамічних екстер'єрних вставок для Чернігівського колегіуму XVII ст., Михайлівської церкви XVII ст. в м. Переяслав-Хмельницькому, Микільської церкви Києво-Печерської Лаври XVII—XVIII ст. Оформлювали крамницю «Кулінарія» (Київ, 1955), Піщанську сільську раду (с. Піщане, Черкаська обл., 1952), виготовили кераміку для Дніпро-Інгулецької насосної станції (1953, яку понині не віднайдено), оздобили заклад дошкільної освіти № 1/185 МВС України «Берегиня» (Київ, 1955), павільйони «Тваринництво» та «Зернових і олійних культур» Національного комплексу «Експоцентр України» (Київ, 1957), типовий будинок райкому партії КПРС, нині це будівля Районної державної адміністрації (м. Глобине, Полтавська обл., 1959). Керамісти майстерні створили кераміку для «Річкового вокзалу» (Київ, 1961), ресторану «Метро» (Київ, 1963), кінотеатру «Україна» (Київ, 1964), Будинку культури (с. Кодаки, Київська обл., 1967), бару у сільському клубі (с. Матусів, Черкаська обл., 1981) тощо. Також займалися виготовленням кераміки для кафе Інституту медицини праці ім. Ю.І. Кундієва НАМН України (Київ, 1973), «Будинку кіно» (Київ, 1975—1976), вестибюлю першого поверху Українського зонального науково-дослідного і проектного інституту по цивільному будівництву (Київ, 1982), київської аптеки № 35 (1983—1984), а також створили декоративне панно для холу в штаб-квартирі ЮНЕСКО (Париж, 1985—1987) тощо.

Декорували керамопластикою найбільші київські готелі: «Дніпро» (1962—1964), «Київ» (1971—1974), «Русь» (1979—1980), «Золотий колос» (1981), «Турист» (1985—1987), а також готелі «Тарасова гора» (Канів, 1961), «Градецький» (Чернігів, 1981—1982), ресторан готелю «Чорне море» (Одеса, 1975) тощо.

Керамісти займалися оздобленням фасадів житлових будинків за вул. Мечникова, 6 (Київ, 1958)

та Олексіївська, 10/12 (Київ, 1959), автобусних станцій «Красне» (Київська обл., 1962), «Водогін» (Київ, 1962), зупинка автостанції на пл. Т. Шевченка (Київ, 1962), ряд зупинок на Бориспільському шосе (Київ, 1962), «Моринці» (Черкаська обл., 1964), «Шевченково» (Черкаська обл., 1964), «Городище» (Черкаська обл., 1964), «Вербівка» (Черкаська обл., 1964). Декорували вхідні групи житлових будинків Північно-Броварського та Воскресенського масивів у Києві (1970-ті — початок 1980-х). Серед творчих перлин — київські станції метро, зокрема, «Хрещатик» (1960), «Гідропарк» (1964), «Лівобережна» (1964), «Дарниця» (1964), «Нивки» (1971), «Лісова» (1979—1980), «Петрівка» (нині «Почайна», 1979—1980), «Тараса Шевченка» (1979—1980), «Оболонь» (1979—1980) тощо.

Цей перелік творів є незначною частиною того, що створив колектив Експериментальної майстерні, він увійшов в історію мистецтва України та став прикладом новаторських та експериментаторських рішень в області архітектурно-художньої, декоративної та скульптурної керамопластики.

Творчість мистців надихала багатьох письменників і поетів. Наприклад, знаний український філолог-класик і письменник Ю. Шанін, що писав вірші під псевдонімом Шанін-Київський, присвятив О. Грузинській, Г. Шарай, О. Железняку і М. Величенко лірико-героїко-керамічну поему «По Еллінській стежі». І. Тоцька написала вірш «На 30-річчя керамічної майстерні». Г. Носкін присвятив творчі рядки «Нині Іванівні Федоровій в день 70-річчя» та вірш О. Железняку «Майоліковий метелик», Я. Падалка, майстер Експериментальної майстерні, написав рядки «Дорогим жінкам керамікам!...» тощо [20, арк. 39—43; 18].

Але попри велику кількість виробничих замовлень, насичену творчими здобутками працю, майстерню періодично намагались знищити. Зокрема, її керівниця Н. Федорова в рукописних матеріалах пригадувала, що 1956 р., під час реорганізації Академії архітектури УРСР, деякі архітектори ставили питання щодо закриття закладу, казали, що «гончарня ця нікому не потрібна». Однак завдяки президенту Академії будівництва і архітектури УРСР А. Комару установу зберегли. Через кілька років це питання знову стало актуальним на тлі знищення Академії будівництва і архітектури УРСР 1963 р. В цей час

Український та Московський Держбуд знову неодноразово вимагали ліквідації експериментальної лабораторії, але директор КиївЗНДІЕП О. Заваров, все ж, спромігся відстояти та продовжити співпрацю з нею [20, арк. 10].

Опосередковано ці архівні документи підтвердила Н. Крутенко, яка пригадала, що починаючи з 1960-х р. майстерню неодноразово намагались закрити. Заклад вважали «шкідливим виробництвом» на території заповідника, але, враховуючи те, що всі технічні стандарти були у нормі, щорічні перевірки і їхні заключні акти давали дозвіл на подальшу роботу [14].

З документів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України відомо, що один з мешканців Києва, вікна будинку якого виходили на будівлю майстерні, звернувся до санепідемстанції, вказавши у доносі, що із закладу і вдень і вночі йде чорний дим, що отрує повітря і його персону [20, арк. 12]. З архівних документів Національного музею українського народного декоративного мистецтва відомо, що 5 квітня 1976 р. районна санепідемстанція відреагувала на це звернення та опломбувала майстерню, прагнучи її закрити або перевести в інше приміщення, адже заклад розташовувався в так званих гаражах, які не придатні для виробництва кераміки [18]. Звернення до Міністерства охорони здоров'я дало результат тільки до 1 січня 1980 р., адже установа мала виконати одне з важливих замовлень — виготовити керамопластику для готелю «Русь» до Олімпійських ігор [20, арк. 12—13].

Незважаючи на ці та інші перепони у 1970—1980-х рр. гончарна установа продовжила активну творчу діяльність й декорувала численні архітектурні споруди і комплекси.

Інтерв'ю з Н. Крутенко допомогло простежити прикінцевий етап існування творчого закладу та події, пов'язані з її закриттям. Мистецтвознавиця пригадала, що коли Н. Федоровій виповнилось сімдесят років (1977), директор КиївЗНДІЕП О. Заваров привітав її і натякнув, щоб вона підшукала собі заміну. Н. Федорова знайшла О. Лобова, якого пам'ятала ще із заводу «Керамік» і запропонувала йому свою посаду. Вже 1979 р. він став офіційним керівником Експериментальної майстерні [14]. Також слід підкреслити, що в архівних даних Н. Фе-

дорової міститься інформація, що з 1 січня 1979 р. вона пішла на пенсію через тяжку хворобу свого чоловіка П. Мусієнка і повернулася в майстерню тільки у 1980 р., але вже на посаду наукового співробітника лабораторії архітектурно-художньої кераміки [20, арк. 13; 23 арк. 1 зв.; 24, арк. 7].

Пізніше вже 1984 р. О. Заваров знову звернувся до Н. Федорової з проханням віднайти собі наступника-технолога, поділитись з ним своїми багаторічними напрацюваннями. Але це питання виявилось найбільш важким для неї, адже всі її рецептури — це десятиліття копітких експериментів та пошуків. Вона всі маси та поливи готувала самостійно, і свідків її «алхімічних таїнств», як правило, не було, етапи створення барвників не знав і не бачив ніхто. Але Ніна Іванівна вже і сама відчувала, що вік бере своє, що їй потрібен помічник, але вона не знала людини, яку б можна було приставити до себе. Як з'явилась в майстерні К. Барташевич Н. Крутенко не пригадає. Здається, що за «дівчинку-технолога» керівництво домовились із заводом «Керамік», їй тоді вже було тридцять п'ять років, вона з першої хвилини дала зрозуміти, «хто в домі хазяїн».

Невдовзі Ніна Іванівна захворіла на запалення легенів і потрапила у лікарню, після виписки додому на роботу вона вже не повернулася (це був літній період 1985 р.). «Клава Бартишевич отримала карт-бланш! Настав початок кінця» [14].

Нова технологія не знайшла спільної мови з колективом і не створила нічого нового. Натомість замість прозорих полив відновного вогню, які виготовляла Н. Федорова, почала замовляти емалі у м. Вишневому, які не пристосовані до їхнього режиму випалу і якими вони користувались обмежено. Отже, працювати стало неможливо й колектив почав поступово зменшуватись.

Найімовірніше, першим звільнився О. Лобов. В майстерню почав навідуватись Й. Ахтьоров, адже не вистачало «диригента» над художниками, й на місце художнього керівника у 1986 р. тимчасово призначили Л. Мешкову [14].

У 1986 р. Н. Крутенко відвідувала перший з ізд керамістів, який проходив у Будинку творчості СХ у Седневі, та щойно повернувшись також звільнилась. 9 квітня Г. Севрук, рятуючи трирічну онучку від Чорнобильської радіації, попросила у Й. Ахтьорова відпустку своїм коштом, але він заборонив, і вона та-

кож звільнилась, вирішили, разом з Л. Тараховською, перейти працювати в кооператив «Гончарі», що відкрився на Андріївському узвозі 1985 р. [14].

Колектив Експериментальної майстерні продовжував працювати. У 1985—1987 р. вони виконали останнє замовлення — керамічне панно Л. Мешкової «Земля! Флюїди життя і розквіту світам Всесвіту посилай!». Уряд УРСР передав цей твір у дарунок Франції, він і донині прикрашає хол в штабквартирі ЮНЕСКО в Парижі. Допомога вкривати тло на плитках Я. Падалка, для якого ця керамічна композиція була останньою (після виконання він розрахувався)<sup>2</sup>. За ним звільнилися його син, а пізніше — молодий гончар Г. Гура [14].

Після завершення панно «Земля! Флюїди життя і розквіту світам Всесвіту посилай!» творча група остаточно розпалась. Почали закривати науково-дослідні інститути, впав попит на архітектурно-художню кераміку. Для більшості відданих своїй справі керамістів створили нестерпні умови праці. В майстерні залишилися тільки М. Маринченко, Р. Батечко та Л. Мешкова, яка працювала тут до 2018 р. [14]. Л. Мешкова повідомила, що останні 2—3 р. вона не займалась виготовленням кераміки, а в основному вивозила речі з майстерні [25].

**Висновки.** Київська Експериментальна майстерня художньої кераміки розпочала творчу новаторсько-експериментальну роботу на території Державного історико-архітектурного заповідника «Софійський музей» (нині — Національний заповідник «Софія Київська») у 1944 р. та закінчила фактичне існування у 1987 р. Передумовою створення закладу стала необхідність збагачення інтер'єрів й екстер'єрів архітектурних споруд і ансамблів зруйнованого війною Києва художньою керамопластикою та осучаснення її декоративних можливостей. Закриттю майстерні передувала низка кризових ситуацій: постійні перевірки щодо шкідливості виробництва; закриття санепідемстанцією; зміна керівника майстерні та технолога; зменшення обсягу державних замовлень.

1. Щербак В. Розвиваючи традиції. *Народна творчість та етнографія*. 1969. № 6. С. 35—41.
2. Крутенко Н. *Керамічне суцвіття «Софійської гончарні»*. Київ, 1988. № 2. С. 171—173.

<sup>2</sup> Л. Мешкова заперечила участь Я. Падалки у вказаному панно [25].

3. Федорова Н. Три школи. Україна. *Наука і культура*. 1993. Вип. 26—27. С. 337—352.
4. Сержант Л. Роль народних майстрів у становленні творчого стилю майстерні Ніни Федорової. *Музеї народного мистецтва та національна культура: збірник наукових праць* за ред. д-ра мист. М. Селівачова. Київ: Златограф, 2006. С. 153—162.
5. Бекетова І. Збірка лабораторії архітектурно-художньої кераміки КиївЗНДІЕП (1944—1985) в колекції Національного музею українського народного декоративного мистецтва. Історія формування. Фундатори музейних колекцій та реалії сучасного стану розвитку музейної справи: науковий збірник за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 145-річчю від дня народження М.Ф. Біляшівського та 135-річчю від дня народження Д.М. Щербаківського. Київ: Пріоритети, 2014. С. 347—357.
6. Москаленко С. Софійська керамічна майстерня: мистецька традиція, історія, персоналії. *Софійський часопис*. Вип. 5. Збірник статей за матеріалами ІХ Судацької міжнародної наукової конференції «Причорномор'я, Крим, Русь в історії та культурі», присвяченої 100-річчю від народження архітектора Є.І. Лопушинської (м. Київ, 24—25 вересня 2020 р.). Київ, 2021. С. 195—215.
7. Крутенко Н. На тій майстерні не шукай табличок... *Жінка*. 1993. № 2. С. 11—13.
8. Чегусова З.А. Історія діяльності та внесок у розвиток комплексного архітектурно-художнього рішення інтер'єрів різних типів споруд України 1970—1990-х років Науково-дослідного центру монументально-декоративного мистецтва КиївЗНДІЕП. *Перспективні напрямки проектування житл. та громад. будівель: Зб. наук. пр.* Укр. зонал. н.-д. і проєкт. ін-ту по цивіл. буд-ву. Київ, 2003. С. 208—215.
9. Бекетова І. Софійська гончарня. *Образотворче мистецтво*. 2007. № 3 (63). С. 109—111.
10. Голубець О. Художня кераміка (1960—1980-ті роки). Історія декоративного мистецтва України: у 5 т. Ред. кол. Г. Скрипник та ін. Т. 5: *Мистецтво ХХ — початку ХХІ століття*. Голов. ред. Г. Скрипник. НАН України; ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. Київ, 2016. С. 373—381.
11. «Мистецтво митців глини і вогню» про майстрів О. Железняка, Н. Федорової, Г. Севрук. *ЦДАМЛМ України* (Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 990. Оп. 1. Од. зб. 153. Арк. 1—7.
12. Про кераміку в архітектурі. *ЦДАМЛМ України* (Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 990. Оп. 1. Од. зб. 46. Арк. 1—5.
13. «Українська радянська художня кераміка». І-варіант. *ЦДАМЛМ України* (Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 990. Оп. 1. Од. зб. 26. Арк. 1—79.
14. Крутенко Н. Аудіозапис інтерв'ю А. Скоромної з мистецтвознавицею від 08.09.2021 р. та 30.09.2021 р. (Фоноархів авторки).

15. Службові посвідчення працівника Академії архітектури СРСР, Академії будівництва і архітектури УРСР, Державного комітету громадського будівництва і архітектури, Державного інституту театрального мистецтва ім. Карпенка-Карого. *ЦДАМЛМ України* (Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 990. Оп. 1. Од. зб. 827. Арк. 1—17.
  16. Матеріали трудової діяльності/трудова та пенсійна книжка. *ЦДАМЛМ України* (Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 990. Оп. 1. Од. зб. 823. Арк. 1—23.
  17. Грудзинська О. Аудіозапис та відеозапис інтерв'ю А. Скоромної з керамісткою від 19.08.2021 р. та 26.10.2021 р. (Фоноархів авторки)
  18. Федорова Н. Архів Н. Федорової. *НМУНДМ* (Нац. музей укр. народного дек. мист.).
  19. Севрук Г. Аудіозапис та відеозапис інтерв'ю А. Скоромної з керамісткою від 23.07.2021 р. (Фоноархів авторки).
  20. Матеріали лабораторії архітектурно-художньої кераміки КиївЗНДІЕП: історична довідка, біографічні дані працівників майстерні Маринченка М.М., Мешкової Л.І., Падалки Я.І., Севрук Г.С., Шарай Г.Г. Каталог виставки, буклети виставки кераміки і текстилю експонованої в Софії Київській, фотокопія почесної грамоти, подяки, поздоровчі вірші, афіша виставки «Кераміка українських художників». *ЦДАМЛМ України* (Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 1113. Оп. 1. Од. зб. 64. Арк. 1—50.
  21. Керамическая монументальная живопись в архитектуре. *ЦДАМЛМ України* (Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 990. Оп. 1. Од. зб. 351. Арк. 1—9.
  22. Документи/біографія, анкета, посвідчення, довідки, договори, листи, статті. *ЦДАМЛМ України* (Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 990. Оп. 1. Од. зб. 253. Арк. 1—226.
  23. Особиста картка по обліку кадрів. Копія трудової книжки. *ЦДАМЛМ України* (Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 1113. Оп. 1. Од. зб. 63. Арк. 1—4.
  24. Автобіографія. *ЦДАМЛМ України* (Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 1113. Оп. 1. Од. зб. 25. Арк. 1—7.
  25. Мешкова Л. Аудіозапис інтерв'ю А. Скоромної з керамісткою від 04.12.2021 р. (Фоноархів авторки)
- ums of folk art and national culture* (Рр. 153—162) [in Ukrainian].
- Beketova, I. (2014). Collection of the Laboratory of Architectural and Artistic Ceramics Kyiv ZNDIEP (1944—1985) in the collection of the National Museum of Ukrainian Decorative Folk Art. History of formation. Founders of museum collections and the realities of the current state of museum development. (All-Ukrainian scientific-practical conference dedicated to the 145<sup>th</sup> anniversary of the birth of M. Biliashivskiy and the 135<sup>th</sup> anniversary of the birth of D. Shcherbakivskiy). Kyiv: Priorytety [in Ukrainian].
- Moskalenko, S. (2021). Sofia Ceramic Workshop: artistic tradition, history, personalities. *Sofiiskiy chasopys* (Issue 5). Coast, Crimea, Russia in History and Culture. (IX Sudak International Scientific Conference Dedicated to the 100<sup>th</sup> Anniversary of the Birth of Architect Y. Lopushynska). Kyiv [in Ukrainian].
- Krutenko, N. (1993). Do not look for plates in that workshop... *Zhinka*, 2, 11—13 [in Ukrainian].
- Cehusova, Z. (2003). History of activity and contribution to the development of complex architectural and artistic solution of interiors of different types of buildings of Ukraine in 1970—1990s of the Research Center of Monumental and Decorative Art Kyiv ZNDIEP. *Promising areas of design of residential and public buildings* (Рр. 208—215). Kyiv [in Ukrainian].
- Beketova, I. (2007). Sofia pottery. *Obrazotvorche mystetstvo*, 3 (63), 109—111 [in Ukrainian].
- Holubets, O., & Skrypnyk, H. (Ed.). (2016). Art ceramics (1960s—1980s). History of decorative art of Ukraine. *Art of the XX — early XXI century* (Vol. 5). Kyiv: IMFE im. M.T. Rylsky NAN of Ukraine [in Ukrainian].
- The art of clay and fire artists about masters O. Zhelezniak, N. Fedorova, H. Sevruk. *TsDAMLM Ukrainy* (Tsentr. derzh. arkhiv-muzei liter. i myst. Ukrainy). F. 990. Op. 1. Od. zb. 153. Ark. 1—7 [in Ukrainian].
- About ceramics in architecture. *TsDAMLM Ukrainy* (Tsentr. derzh. arkhiv-muzei liter. i myst. Ukrainy). F. 990. Op. 1. Od. zb. 46. Ark. 1—5 [in Ukrainian].
- Ukrainian Soviet artistic ceramics. I-option. *TsDAMLM Ukrainy* (Tsentr. derzh. arkhiv-muzei liter. i myst. Ukrainy). F. 990. Op. 1. Od. zb. 26. Ark. 1—79 [in Ukrainian].
- Krutenko, N. Audio recording of the interview of A. Skoromna's with an art critic from 08.09.2021 and 30.09.2021 (Author's sound archive) [in Ukrainian].
- Official certificates of the employee of the Academy of Architecture of the USSR, the Academy of Civil Engineering and Architecture of the USSR, the State Committee for Construction and Architecture, the State Institute of Theater Arts named after Karpenko-Kary. *TsDAMLM of Ukraine* (Tsentr. derzh. arkhiv-muzei liter. i myst. Ukrainy). F. 990. Op. 1. Od. zb. 827. Ark. 1—17 [in Russian, Ukrainian].
- Materials of labor activity / labor and pension book. *TsDAMLM of Ukraine* (Tsentr. derzh. arkhiv-muzei liter. i myst. Ukrainy). F. 990. Op. 1. Od. zb. 823. Ark. 1—23 [in Russian].

## REFERENCES

- Scherbak, V. (1969). Developing traditions. *Narodna tvorchist ta etnohrafia*, 6, 35—41 [in Ukrainian].
- Krutenko, N. (1988). *Ceramic inflorescence of «Sofia Pottery»*, 2, 171—173 [in Ukrainian].
- Fedorova, N. (1993). Three schools. Ukraine. *Nauka i kultura* (Issue 26—27, pp. 337—352) [in Ukrainian].
- Serzhant, L. (2006). The role of folk artists in the formation of the creative style of Nina Fedorova's workshop. *Muse-*



- Hrudzynska, O. Audio and video recording of the interview of A. Skoromna's with a ceramist from 19.08.2021 and 26.10.2021 (Author's sound archive) [in Ukrainian].
- Fedorova, N. Archive of N. Fedorova. *NMUNDM* (Nats. muzei of ukr. folk dek. art.).
- Sevruk, H. Audio and video recording of the interview of A. Skoromna's with a ceramist from 23.07.2021 (Author's sound archive) [in Ukrainian].
- Materials of the laboratory of architectural and artistic ceramics Kyiv ZNDIEP: historical reference, biographical data of the workshop staff M. Marynchenko, L. Mieshkova, Y. Padalka, H. Sevruk, H. Sharai. Exhibition catalog, booklets of the ceramics exhibition and textiles exhibited in Sophia of Kyiv, a photocopy of the diploma, thanks, congratulatory poems, poster of the exhibition «Ceramics of Ukrainian Artists». *TsDAMLM Ukrainy* (Tsentr. derzh. arkhiv-muzei liter. i myst. Ukrainy). F. 1113. Op. 1. Od. zb. 64. Ark. 1—50 [in Russian, Ukrainian].
- Ceramic monumental painting in architecture. *TsDAMLM Ukrainy* (Tsentr. derzh. arkhiv-muzei liter. i myst. Ukrainy). F. 990. Op. 1. Od. zb. 351. Ark. 1—9 [in Russian, Ukrainian].
- Documents: biography, questionnaire, certificates, note, contracts, letters, articles. *TsDAMLM Ukrainy* (Tsentr. derzh. arkhiv-muzei liter. i myst. Ukrainy). F. 990. Op. 1. Od. zb. 253. Ark. 1—226 [in Russian, Ukrainian].
- Personal card for personnel accounting. A copy of the employment record book. *TsDAMLM of Ukraine* (Tsentr. derzh. arkhiv-muzei liter. i myst. Ukrainy). F. 990. Op. 1. Od. zb. 63. Ark. 1—4 [in Russian].
- Autobiography. *TsDAMLM of Ukraine* (Tsentr. derzh. arkhiv-muzei liter. i myst. Ukrainy). F. 1113. Op. 1. Od. zb. 25. Ark. 1—7 [in Russian].
- Mieshkova, L. Audio recording of A. Skoromna's interview with a ceramist from 04.12.2021 (Author's sound archive) [in Ukrainian].